

YENİ OSMANLILAR

ENVER KORAY

“Yeni Osmanlılar” deyimi Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet devrinde, özellikle 1865-1876 yılları arasında yazar ve fikir adamı olarak sivrilen şahısların meydana getirdiği topluluk için kullanılmıştır.

Memleketimizde 1876 yılında ilân edilen ilk anayasanın (Kanun-ı Esasi) hazırlanmasında olduğu kadar parlamentonun kurulup faaliyete geçmesinde Yeni Osmanlıların yurt içinde ve dışındaki faaliyetleriyle bu rejimin fikri yapısını hazırlayarak bir kamuoyunun oluşturulması bakımından birinci derecede rol oynadıkları bir gerçektir. İmparatorluk devrinin bu döneminde son derece aktif bir rolü olan “Yeni Osmanlılar”ın kuruluşu ve çalışmaları ne yazık ki hâlâ yeteri kadar açıklığa kavuşmuş değildir.

Türk toplumunun siyasi ve içtimai kaderinin tayin ve tesbitinde önemli bir yeri olan bu kuruluş hakkında son zamanlara kadar tarih açısından hemen hemen hiçbir ciddi inceleme yapılmamıştır. Devrin tarihini inceleyen bazı ciddi eserlerde bile bu konudaki mevcut klasik bilgiler bir tarihi tenkide tâbi tutulmadan aynen tekrar edilmekle yetinilmiştir.

İmparatorluk devri Türkiyesinin tarihi gelişmesinde ve demoktarik rejimin Türkiyede tanınmasında ve hatta kurulmasında bu derece önemli bir yeri olan konu üzerinde daha çok edebiyat tarihçileri durmuşlardır. Bunun sebebini topluluğu meydana getiren kişilerin daha ziyade “L’homme des lettres” denilen edebiyat müntesipleri olmasında aramak lazımdır. Bundan dolayı da incelemelerde olayın tarihi yönünden ziyade bunların edebi değerlerinin ve faaliyetlerinin ortaya çıkarılması amacı güdülmüştür. Bu doğru ve yerinde bir düşüncedir. Ne varki bu kişiler edebi faaliyetleri yanında tarihi bir olaya da öncü olmuşlardır. Bu bakımdan olayın ve onu meydana getiren şahısların faaliyetlerinin tarihi bir perspektif içinde ele alınması, edebi ve fikri değerleri yanında tarihi ve siyasi fonksiyonlarının da ortaya çıkarılarak değerlendirilmesi lazımdır. Fakat olayın bugüne kadar bu yönü layıkı kadar önemsenmediğinden kuruluşun

ve onu meydana getiren kişilerin gerçek hüviyet ve mahiyetleri kadar gerçek amaçları da ortaya konulamamıştır. Burada konu ile ilgili son buluşlar ışığında yeni Osmanlılar denilen topluluğun gerçek mahiyeti ve gerçek amaçlarının ne olduğunu araştırmaya çalışacağız.

Tanzimat devrinde Yeni Osmanlılar hareketi yanında, hükümet icraatına karşı gösterilen memnuniyetsizlik ve devletin geleceği hakkında duyulan güvensizlikten dolayı çeşitli kuruluş ve kişiler tarafından, hükümet icraatını kontrol edecek bir teşekkülün kurulmasını, yani parlamenter bir rejim tesisini hedef alan bir takım siyasi maksatlı faaliyetlerin mevcut olduğu görülmektedir. Bunlar arasında 1859 yılında meydana gelen Kuleli vakası, Sultan Abdülmecit devrinde Âli Paşa'ya karşı bir suikast olayı olarak nitelendirilen Said Sermedî olayı – ki İbrahim Şinasi Efendi'nin de bu olaya karıştığı ve olayın ortaya çıkması üzerine Avrupaya kaçtığı yolunda gerçek dışı bir yakıştırma da yapılmıştır – ile Sultan Abdülazizi öldürme amacı güttüğü ileri sürülen Kostaki - Konduri hadisesi, sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'nın damadı Hüseyin Vasfi Paşa'nın faaliyetleri ve nihayet ulema sınıfından Sarıyerli Hoca Sadık Efendi olayı gibi bir takım siyasi faaliyetler bulunmaktadır. Türkiyede 1877 yılında kurulan ilk Türk parlamentosunu bütün bu faaliyetlerin muhassalası olarak kabul etmek gerekir¹.

“Yeni Osmanlılar” hakkında yakın zamana kadar tek kaynak Ebüzziya Tefvik Bey'in 1909 yılında yayınladığı “Yeni Tasvir-i Efkâr” gazetesinde “Yeni Osmanlıların Sebeb-i Zuhuru” adlı yazı serisi olmuştur². Yeni Osmanlılar Tarihi adını taşıyan bu kitapta Yeni Osmanlıların kuruluşundan, kurucularından, ilk toplantılarından başlayarak dernek faaliyetlerinin hükümet tarafından haber alınarak kurucuları ve mensupları hakkında tahkikat açılmasından, kurucuların Avrupaya firarlarından ve oradaki faaliyetleriyle aralarındaki anlaşmazlıklardan, Âli Paşa'nın ölümü üzerine Türkiyeye dönmelerinden bahsedildikten sonra kendisiyle beraber bazı aydınların 1873 de Rodos vesair yerlere sürgün edilmesinden, 1876 da padişah değişmesiyle İstanbul'a dönmelerinden bahsedilir.

¹ Bu olaylar hakkında hazırlamakta olduğumuz Türkiye Parlamento Tarihi adlı kitabımızda daha detaylı bilgi verilmiştir.

² Bu yazı serisi yakın zamanlarda Yeni Osmanlılar Tarihi adıyla yayınlanmıştır. 3 cilt halinde yayımlayan Ziyad Ebüzziya. İst. 1973-74 Kervan Yayını.

Bütün bu olaylar kitapta açıklanmış olduğundan burada tekrarına lüzum görülmemiştir.

Evvela şunu belirtelim ki Türkiyede parlamenter bir rejim kurulması düşüncesi ve hareketi, yukarıda da değindiğimiz gibi, Ebüzziya'nın ileri sürdüğü şekilde yalnız Yeni Osmanlılar kuruluşuna inhisar etmediği gibi Yeni Osmanlılar da Türkiye sınırları içinde kurulmuş bir teşekkül değildir.

Ebüzziya Tefvik eserinde Yeni Osmanlıların 1865 yılında bir yaz günü İstanbul'da Belgrad Ormanında (bugünkü Fatih Ormanı) Namık Kemal'in de katıldığı bir toplantıda kurulduğunu söyler³. Yazar daha önce de bu toplantıya katılan şahıslardan Sağır Ahmet Bey'in oğlu Mehmet Bey'in (Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın yeğeni) evinde de toplandığından bahseder ki bu hususu teyit eden kaynaklar da vardır⁴. Fakat bu kaynaklar da Ebüzziya'nın etkisi ile olacak, Yeni Osmanlıları İstanbul'da kurulmuş bir dernek olarak gösterirler. Bunun Yeni Osmanlıların o devrin aydın yazarları – bugün kullanılan ilerici deyim gibi – hakkında kullanılan genel bir deyim olmasından ileri geldiği de düşünülebilir. Halbuki Yeni Osmanlılar Türkiyede değil 1867 yılında Avrupada meydana gelmiş bir teşekküldür. İstanbul'da kuruluşundan bahsedilen teşekkülün adı ise Meslek teşekkülüdür⁵. Bunun ne kurucuları ve ne de üyeleri arasında sonradan Yeni Osmanlılar adı verilen topluluğun önde gelen kişileri olan Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi şahısların hiçbirisi bulunmamaktadır. Bu husus Ziya Paşa'nın Paris'te yayımlanan La Liberté gazetesinin 16 Haziran 1867 tarihli sayısında çıkan bir mektubunda açıkça belirtildiği gibi⁶ Sağır Ahmet Bey oğlu Mehmet Bey de Cenevre'de Hüseyin Vasfi Paşa ile beraber çıkardığı İnkılâp adlı gazetede yayınladığı "Keşf-i zamir" makalesinde doğrulamaktadır⁷, Ancak, Namık Kemal'in, aşağıda kuruluşuna değineceğimiz Meslek teşekkülünün kurucuları oldukları sanılan Sağır Ahmet Bey oğlu Mehmet Bey'le arkadaşları Nuri ve Reşat Bey'lerle daha evvel baş-

³ Yeni Osmanlılar tarihi I. Cilt, s. 82.

⁴ İbnülemin M. K. İnal : Son Asır Türk Şairleri, s. 942-A. Âdil : Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye Mecmuası. Kısım-ı tarihi. Sayı 3, s. 16.

⁵ Prof. Dr. M. Kaya Bilgegil : Yakınçağ Türk Kültür ve edebiyatı üzerinde araştırmalar. Yeni Osmanlılar. Ank. 1967 Yaylak Matbaası. s. 530,

⁶ Bilgegil : Ad. G. E. : s. 341

⁷ Bilgegil : a, g, e. s. 435.

layan dostlukları dolayısıyla Ebüzziya'nın bahsettiği Belgrad ormanındaki toplantıya bir kır gezintisi şeklinde katıldığı ve görüşmelerin, memleketin o günkü aktüel konuları olan hükümet icraatı ve devlet adamlarının yolsuzlukları, bunların önlenmesi için ne gibi tedbirler alınabileceği ve bu arada hükümeti murakabe için bir parlamento kurulması hususlarını ihtiva ettiği tahmin olunabilir.

Namık Kemal'in, Ebüzziya'nın Yeni Osmanlılar olarak kabul ettiği İstanbul'daki bu gizli dernek mensublarıyla bu buluşmadan başka bir faaliyetine Yeni Osmanlılar tarihi adlı kitapta da raslanmaması bu hususu teyit eden diğer bir karinedir.

1839 yılında Tanzimat Fermanının ilânından sonra Osmanlı toplumunda Avrupa kültür, medeniyet ve fikriyatı ile çok daha sıkı bir ilişki meydana gelmiştir. Bu ilişkiler sonucunda Türk toplumunun özellikle aydın gençleri arasında Avrupanın üstünlüğü ve memleketlerinin bu ülkelere nazaran ne kadar geride kaldığı açıkça anlaşıl-maya başlanmıştır. Bilhassa 1853 Kırım Savaşından sonra memleketin ekonomik durumunda meydana gelen ağır bunalım, Tanzimat liderlerine karşı bir tepki uyandırmıştır. Reşit Paşa ve onun yetiştirdiği Âli ve Fuad Paşa'lar, şahsi yetenekleriyle saray ve padişahı hükümet işleri dışında bırakarak millet ve memleketi hiçbir müra-kabeye tâbi tutulmaksızın istedikleri gibi yönetmeleri, devleti güçlendirmek için gerçekten samimi bir gayret göstermelerine rağmen aydınlar tarafından acı acı tenkit edilmekte, bu acı ve sert tenkitler basın yoluyla halka da yansımakta idi. O zamana kadar alışılmamış olan bu çeşit tenkitler yüksek yöneticileri rahatsız ettiğinden gazeteleri susturmak için ağır basın yasakları çıkarılmakta ve bu yasaklara uymayan gazeteler süreli süresiz kapatılmakta idi.

Devleti, içinde bulunduğu bu durumdan kurtarmanın çaresini hükümet icraatını murakabe edecek bir teşekkülün kurulmasında gören aydınlar, bir parlamento teşkili çarelerini düşünüyorlardı. Yukarıda değindiğimiz bir takım şahıs ve kuruluşların bu maksatla neticesiz faaliyetlere giriştiği görülmektedir. Ebüzziya Tefvik'e göre yukarıda belirtilen şahıs ve kuruluşlar gibi Yeni Osmanlıların – ki aslında bu “meslek” kuruluşudur – faaliyetleri de bu amaca yönelik bulunuyordu.

Ebüzziya'nın İstanbul'da Belgrad Ormanında ilk toplantısını yaptığını söylediği gizli kuruluşun Yeni Osmanlılar değil, “Meslek”

adını taşıyan ayrı bir kuruluş olduğu son incelemelerle ortaya çıkmış bulunmaktadır⁸.

“Meslek” adını taşıyan bu teşekkül Abdülaziz devrinin son sadrazamlarından Mahmut Nedim Paşa'nın ağabeyisi Sağır Ahmed Bey'in oğlu Mehmed Bey'le yakın arkadaşları Nuri ve Reşat Bey'ler tarafından kurulmuş olup Yeni Osmanlılarla hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Bunu Ebüzziya'nın Yeni Osmanlılar tarihindeki olaylardan anladığımız gibi o zamana ait diğer kaynaklarda da görmek mümkündür. Mesela hükümet tarafından 1867 Haziranında Meslek kuruluşu mensupları hakkında takibata geçilmesi ve yaptırılan soruşturma sonunda olay ve faillerinin bir hükümet bildirisini ile açıklanması üzerine Ziya Paşa'nın Pariste yayınlanan La Liberté gazetesinde çıkan makalesinde Yeni Osmanlıların bu kuruluşla ve bu olayla hiçbir ilişkisi bulunmadığını söylemesi⁹ bu görüşü doğruladığı gibi Meslek kuruluşu ve mensupları hakkında hükümetçe yaptırılan soruşturmaya ait evrak arasında Ziya Paşa, Namık Kemal Agah Efendi ve Ali Suavi gibi sonradan Yeni Osmanlılar denilen şahısların isimlerine raslanmaması da bunu teyit etmektedir¹⁰.

Yine Sami Paşazade Hasan Beyin bir mektubunda bu husus “Bu cemiyete Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa) ve Suavi Efendi dahil değildi” diye açıkça belirtilmektedir¹¹.

Meslek adını taşıyan kuruluşun amacını Ebüzziya Tevfik adı geçen Yeni Osmanlılar tarihinde – tabii Yeni Osmanlılar olarak – hükümet icraatını kontrol edecek bir parlamento kurulması şeklinde açıklamaktadır¹². Fakat bu iddianın doğruluk derecesini şimdilik kesinlikle tayin ve tesbit etmek mümkün olamamaktadır. Zira gerek Ebüzziyanın kitabında gerek o devrin bazı kaynaklarında rastlanan kayıtlar bu iddiayı şüpheli bir hale getirdiği gibi Yeni Osmanlıları teşkil eden şahısların Avrupadaki faaliyetleri ve sonradan yayınladıkları yazılarla oradan yakınlarına gönderdikleri mektuplar da bunu göstermektedir. Mesela Cevdet Paşa Maruzatında “Bab-ı Âli

⁸ Kaya Bilgegil : a, g, e, s. 355

⁹ Kaya Bilgegil : a. g. e. s, 341

¹⁰ Kaya Bilgegil : a. g. e. s : 373

¹¹ Abdurrahman Âdil : Hadisat-ı hukukiye ve tarihiye mecmuası. Sayı 3, s. 16.

¹² Ebüzziya Tevfik : Yeni Osmanlılar Tarihi. Yayınlayan : Ziyad Ebüzziya. c. I, s. 87-88

memurlarından Hafız Müşfik adında kalemi kuvvetli bir memurun Sadrazam Âli Paşanın kendisi hakkındaki bir davranışından müteessir olarak görevinden ayrılıp Churchill'in Ceride-i Havadis gazetesi yazı işleri müdürlüğünü almasından sonra devrin genç yazarlarının (bugünkü deyimle ilericiler) onun etrafında toplandığını ve gazetenin bir "Encümen-i Üdeba = Edipler Meclisi" haline geldiğini, burasının sonradan "Jeun Turcs = Yeni Osmanlılar" namını alan gençlere bir yuva olduğunu ve Jön Türk fikriyatını uyandırdığını, bu sebeple bazı yazarlar tarafından Âli Paşaya karşı duyulan kin ve nefretin Hafız Müşfikten başlayarak Yeni Osmanlıları teşkil eden belli şahıslara geçtiğini ve bu durumun paşanın ölümüne kadar devam ettiğini" söyler. İbnülemin M. Kemal İnal da Hafız Müşfik hakkındaki bir makalesinde "Âli Paşaya karşı olanların çoğunun âmme menfaatinden (kamu yararından) ziyade şahsi çıkarlarına dokunulmasından dolayı ona düşman olduklarını" yazmaktadır¹³.

Mithat Cemal Kuntay da Yeni Osmanlılar için "ayrı sebeplerden dolayı gocunan şahıslardan teşekkül etmiştir" diyerek¹⁴ gençlerin meydana getirdiği bu teşekkülün kuruluşunda amaç bakımından bir birlik ve beraberlik bulunmadığını belirterek Ebüzziyanın hükümünün doğru olmadığını belirtmektedir.

Ebüzziyaya göre başlangıçta kuruluşun teorisyeni olan fakat sonradan cemiyeti hükümete haber veren muhbir olarak tanımlanan Suphi Paşazade Ayetullah Beyin amcası Sami Paşazade Hasan Bey bir mektubunda "Veli Efendi Çayırı vakası ise daha basit bir hadiseye müntakil olup Âli Paşayı sadareten atmak ve Mahmut Nedim Paşayı yerine geçirmek gibi yeniçeri devrinden kalma "İstemezük" zihniyetinin bir diğer şekli olduğuna itimat etmek lazım gelir. Veli Efendi Çayırı olayından sonra Âli Paşa bir bölük süvari ile çevrili olduğu halde Bâb-ı Âliye gidip geldiği söylendiğine göre hadisenin sırf Âli Paşayı devirmek maksadiyle yapılmış bir teşebbüsten ileri geldiğine delalet etmektedir". demektedir¹⁵.

"Meslek" mensupları hakkında hükümet tarafından yaptırılan soruşturma sırasında düzenlenen mazbatada "bazı şahısların bugünkü

¹³ İbnülemin M. Kemal İnal : T. T. Encümeni Mecmuası. 1929. Yeni Seri Sayı : 1, s. 27.

¹⁴ M. C. Kuntay : Namık Kemal I. s.: 378

¹⁵ A. Âdil : a, g, e, Sayı : 3, Sayfa : 16

hükümet mensupları hakkında fitne ve fesad çıkararak bir cemiyet-i hafiye (gizli dernek) teşkil ettikleri ve maksatlarının evvela medeniyet ve insaniyet olduğu halde sonradan hükümet aleyhine çevrildiği¹⁶ belirtilmiş bulunması da kuruluşun görünüşte başka gerçekte başka amaca sahip olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir.

Görüldüğü gibi yakın zamanlara kadar “Yeni Osmanlılar” olarak kabul edilen İstanbul’daki gizli örgütün gerçek amacının o günkü hükümeti veya hükümet başındaki Âli Paşa’yı devirmek mi yoksa parlamenter bir rejim kurmak mı olduğunu kesinlikle tayin ve tespit etmek şimdilik mümkün olamamaktadır. Amma bu teşekkülün 1867 de Avrupada kurulan “Yeni Osmanlılar” kuruluşu ile bir iştiraki bulunmadığını kesinlikle söyleyebilecek yeteri kadar delillere sahip bulunmaktayız.

Bu hususu belirttikten sonra şimdi Yeni Osmanlıların nasıl kurulduğunu ve hangi amaçla meydana getirildiğini inceleyebiliriz. Olayın açıklamasına geçmeden evvel şu sorunun kesin cevabını bulmak gerekiyor. Yeni Osmanlılar adlı hukuki anlamda bir dernek veya bir teşekkül gerçekten mevcut olmuş mudur? Tüzüğü ve programı ile önceden hazırlanmış ve bu hukuki statüye göre belli bir amaç için kurulmuş bir derneğin mevcudiyetinden bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak 1867 yılında Türkiyeden Avrupaya kaçmış bazı aydın yazarların bir yayın organı etrafında toplanarak Osmanlı İmparatorluğunda mevcut idarenin başarısızlıklarını ve yönetimin başında bulunanların çeşitli yolsuzluklarını çok sert ve acı bir dille tenkit eden yazılar yazdıkları ve yayın organları olan gazetenin başında “yeni Osmanlıların naşir-i efkârı” cümlesi bulunan ifadeden gayri bu kişilerin resmi veya gayri resmi bir dernek kurduklarına dair bugüne kadar kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu itibarla “Yeni Osmanlı hareketi muayyen bir şahsa bağlı, küçük ve tesanütsüz bir teşekkül, hatta siyasi bir cemiyetten ziyade bir fikir hareketi, birkaç muharririn açtığı bir mücadele olarak bir müddet Avrupada devam eden - mücadelenin amacı ve hedefi olan - Âli Paşa’nın ölümünden sonra da hareket hiçbir zaman şahsi dostluğun, bazı fikirlere yakınlık duymanın verdiği ilgiden ileri gitmeyecektir¹⁷”.

¹⁶ Kaya Bilgegil : a. g. e. Sayfa : 372-373

¹⁷ A. H. Tanpınar : XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. 4. Baskı. İst. 1976. Sayfa : 226

Bu teşekkülün varlığından ilk bahseden ve kendisinin de pek genç yaşta bu kuruluşa girmiş olduğunu söyleyerek onun tarihini bir roman üslubu içinde gazetesinde tefrika suretiyle yayınlayan Ebüzziya Tevfik de bu konuda fazla değil hemen hiç bir bilgi vermez. Yalnız çok müphem bir ifade ile cemiyet mensuplarının Pariste Mustafa Fazıl Paşa'nın konağında toplanarak cemiyetin bir programını hazırladıklarını söylemekle yetinir¹⁸. Onun, bu teşekkülün İstanbul'da kurulduğu hakkında anlattıklarının Yeni Osmanlılarla hiçbir ilişkisi olmadığını yukarıda delilleriyle gördük.

Türk toplumunun son yüzyıl boyunca süregelen sosyal ve siyasal hayatında çok önemli değişikliklere önderlik etmiş olan bu kuruluş nedir ve nasıl meydana gelmiştir? Olayları yeni bilgiler ışığında sırasıyla takip edelim.

Yeni Osmanlılar deyimi XIX. yüzyıl boyunca Avrupada monarşik idarelere karşı girişilen hareketlere katılanlar hakkında kullanılan fransızca Jeuns deyiminin karşılığı olarak kullanılmış bir tâbirdir. Sonradan bu adla kendilerinden bahsedilen topluluk mensupları çeşitli yazılarında kendilerini "Türkistanın Erbab-ı Şebabı" ve "İttifak-ı Hamiyet" gibi adlarla isimlendirmekte idiler¹⁹. Topluluğu meydana getirenler Tanzimat devrinde yetişen ilk aydınlar olup çoğunluğunu gazeteciler teşkil etmekte idi. Bu devirde şahıslar tarafından çıkarılan ilk Türk gazetesi Tercüman-ı Ahvali²⁰ çıkaran Ağâh Efendiden sonra Şinasinin başında bulunduğu Tasvir-i Efkâr (28 Haziran 1862) denilebilir ki memleketimizde gerçek gazeteciliğin başlangıcıdır. Bunu takiben Ali Suavinin başyazarı olduğu Muhbir'den sonra gazetecilik yayıldı. İşte bu ilk Türk gazetelerindeki yazılarıyla şöhret yapan İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Bey (Paşa) Ali Suavi ve Agah Efendi gibi yazarlar gazetelerde hükümet icraatını şiddetle tenkit ettikleri gibi hükümetin başında bulunan Âli ve Fuad Paşa gibi Tanzimat liderlerini de aynı şiddetle eleştirmeye başlamışlardı. Bu durum karşısında hükümet, gazeteler hakkında bazı yasaklar uygulamaya başlamıştır. Hele Âli Paşanın aralıksız altı yıl süren son sadrazamlığı sırasında çıkarılan meşhur "Karar-

¹⁸ E. Tevfik : Yeni Osmanlılar Tarihi, Sadeleştirilmiş baskı. C. I, s.: 158

¹⁹ M. Cemal Kuntay : Namık Kemal I. Sayfa : 357

²⁰ Türkiyede ilk türk gazetesi devlet tarafından 1832 de yayınlanan Takvim-i Vekayi olduğu gibi ilk özel gazete de Churchil adlı bir ingiliz tarafından çıkarılan Ceride-i Havadis dir.

name-i Âli” (7 Zilhicce 1283-13 Mart 1867) ile gazeteler hükümet emriyle süreli süresiz kapatılmaya başlâynca Âli Paşaya karşı kin ve nefret bir kat daha artmıştır.

Hükümetin bu sıkı yasaklarına rağmen başta Namık Kemal’in başmakalelerini yazdığı Tasvir-i Efkâr ile – İbrahim Şinasi Efendi 1865 veya 1864 tarihinde gazetenin baş yazarlığını Namık Kemal’e bırakarak Avrupaya gitmişti –²¹. Ali Suavi ve Ziya Beyin (Paşa) yazılarını ihtiva eden Muhbir gazetesinin tenkitlerine devam etmesi üzerine bu gazetecilerin birer devlet memurluğu göreviyle İstanbul’dan uzaklaştırılması hükümetçe öngörüldü. Bu maksatla Ziya Bey (Paşa) Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal Erzurum Vali muavinliğine atandığı gibi Ali Suavi Efendi de Kastamonuya sürgün edildi. Ali Suavi Kastamonuya gitti; fakat Ziya Bey ve Namık Kemal çeşitli bahanelerle görevlerine gitmemekte direniyorlardı. Tam bu sırada ortaya yeni bir isim olarak Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa çıkar.

Türkiyede parlamenter rejimin tanınmasında ve gelişmesinde bu muhteris ve maceraperest adamın dolaylı da olsa muhakkak ki çok önemli bir yeri ve rolü vardır. Mustafa Fazıl Paşa, o sırada Mısır valisi bulunan İsmail Paşanın küçük kardeşi ve meşhur Mehmet Ali Paşanın torunudur. 1840 da Mehmet Ali Paşa ile yapılan Londra Anlaşmasına göre Mısır valiliği ailenin en yaşlı üyesine verilmesi gerekmektedir. Buna göre İsmail Paşadan sonra kardeşi Mustafa Fazıl Paşa Mısır valisi olacaktır. Fakat çok haris ve entrikacı olan İsmail Paşa, padişah ve İstanbul Hükümeti üzerinde para yoluyla yaptığı baskılar sonucu bu usulü değiştirerek oğlunun kendisinden sonra vali olmasını sağlamış ve Mustafa Fazıl Paşaya da o zamana göre büyük bir servet sayılan dört milyon İngiliz lirası tutarında bir para vererek onu Mısırdan uzaklaştırmıştır. (26 Mayıs 1866 tarihli ferman).

Fazıl Paşa bu kararı değiştirmek için mücadeleye girişmiştir. Amacı bu hakkı geri almak veya İstanbul hükümetinde mesela sadrazamlık gibi yüksek bir makam elde etmektir²². Paşanın bu amaçla İstanbul’da veliahd Murad Efendi ve “Meslek” mensup-

²¹ İslam Ansiklopedisi. Cilt : IX, Sayfa : 551

²² Paşanın biyografisi hakkında daha geniş bilgi için bak. M. C. Kuntay : Namık Kemal I., M. Z. Pakalın : Tanzimat Maliye Nazırları II.

larının ileri gelenlerinden Sağır Ahmet Beyzade Mehmet ve Nuri Bey'lerle olduğu kadar devrin önde gelen bazı gazetecileri ve özellikle Namık Kemal ve Şinasi ile de ilişkileri bulunduğu yolunda henüz kesin bir açıklığa kavuşmamış olmakla beraber kuvvetli karineler bulunmaktadır²³.

İstanbulda bulunduğu sırada padişahın sempatisini kazanarak hükümette bir görev almayı başaran²⁴ Mısırlı Prens o günkü iktidar için tehlikeli görüldüğünden bertaraf edilmesi çareleri düşünülmeğe başlanır ve kısa bir süre sonra da 1865 de padişah fermanı ile imparatorluk dışına sürgün edilir. 4 Nisan 1866.²⁵ Paşa Paris'te büyük serveti sayesinde şatafatlı bir hayat sürmeye başlarsa da eski emellerinden vazgeçmiş değildir; yani İstanbul ile ilişkisini kesmemiştir. Bu sırada Padişah Abdülaziz'e Fransız gazetelerinde yayınlanan bir açık mektubun türkçe tercümesini de göndermiştir²⁶. Bu mektubun Mustafa Fazıl Paşa tarafından Romanyalı bir gazeteci olan Gregory Ganesco'ya yazdırılmış olduğu söylenmektedir²⁷. Mektubun İstanbulda yazılıp yayımlandığı hususunda bazı yabancı kaynaklara atfen bir takım iddialar bulunmakta ise de bunların doğruluk derecesini tayin ve tesbit etmek henüz mümkün olamamaktadır²⁸. Bu iddiaya göre mektup İstanbul'da Courier d'Orient gazete matbaasında Giampietrie ile Şinasi tarafından kaleme alınmıştır²⁹.

Siyasi literatürümüzde çok önemli bir yeri olduğu muhakkak olan bu cesurane yazılmış mektup³⁰ "padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur" meşhur sözüyle başlamakta ve memleketin içinde bulunduğu zorluklar açıklanarak bunların giderilmesi çareleri için tavsiyelerde bulunmaktadır.

Fazıl Paşa imparatorluk sınırları dışına çıkarılmasından sonra İstanbul'da bir iki gazete etrafında toplanarak hükümeti ve daha

²³ İbnülemin M. K. İnal : Abdülhamid-i Saninin notları. T. T. Encümeni Mecmuası. Sayı : 91-92. Prof. Kaya Bilgegil : a g. e. sayfa : 507

²⁴ Bugünkü Sayıştay başkanlığı karşılığı olan meclis-i Hazain Reisliği.

²⁵ Paşanın sürgün edilmesi olayı için bak. M. C. Kuntay : Namık Kemal I. s. 311

²⁶ Prof. Bilgegil : a. g. e. Sayfa : 13

²⁷ N. Berkes : Türkiyede Çağdaşlaşma. s. 253

²⁸ N. Berkes : a. g. e.

²⁹ Aynı eser Sayfa : 250

³⁰ Mektubun tam metni için bak. Ebüzziya/Yeni Osmanlılar tarihi. Sadeleştirilmiş baskı. I. Sayfa : 25

ziyade onun başındakileri (Âli ve Fuad Paşa) şiddetle eleştiren genç yazarlardan şahsi amaçlarının gerçekleşmesi hususunda faydalanmayı düşünür. Zaman ve ortam da bunun için gayet elverişlidir. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu gençler hükümet tarafından yurt içinde birer tarafa gönderilmeye başlanmıştır. Ziya Bey (Paşa) Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal Erzurum vali muavinliğine ve Ali Suavi de Kastamonu'ya sürgün edilmiştir.

İstanbul'da fransızca olarak yayınlanmakta olan Courier d'Orient gazetesi idarehanesinde yapılan görüşmelerde Paşa, gençleri masrafları kendi tarafından karşılanmak üzere Avrupaya dâvet eder. Gazeteleri kapatılmış, kendileri birer tarafa sürgün edilmiş olan genç yazarlar Paşanın bu teklifini fazla tereddüt etmeden kabul ederler.

Ebüzziya Tevfik'in adığeçen kitabında polisiye bir roman atmosferi içinde anlatılan bu firar olayı Courier d'Orient'in sahibi Gianpietrie'nin de yardımı ile gerçekleşir ve gençler 17 Mayıs 1867 de Marsilya'ya hareket ederler. Bunların ilk partisini Namık Kemal ve Ziya Bey (Paşa) teşkil ederler; arkasından Kastamonu'ya sürgün edilmiş olan Ali Suavi ile Agah Efendi de aynı yol ile Marsilya'ya giderler ve orada öncekilerle buluşurlar. Oradan da Parise geçerler.

Bir müddet sonra bunlara Paris'te, İstanbul'daki Meslek teşekülünün başında bulunan ve hükümetçe aranmakta olan Mehmet Bey'le Reşat ve Nuri Bey'ler de katılırlar. Ebüzziya yanlış olarak bu birleşmenin Marsilya'da olduğunu söyler. Grupa bir müddet sonra padişah damadlığından Âli ve Fuad Paşa'ların müdahalesi ile uzaklaştırılarak Paris Osmanlı sefaretinde görevlendirilen Kâni Paşazade Rifat Bey de katılır.

Gençlerin hiç birisi ne yapmak için Pari'se geldiklerini kesin olarak bilmezler. Fakat hepsinde müşterek olan bir düşünce vardır. Âli Paşa düşmanlığı. Öyle sanıyorlardı ki Âli Paşa ve şeriki Fuad Paşa bertaraf edildiği takdirde herşey düzelecektir. Bu maksatla çeşitli batı gazeteleriyle takviye edecekleri propaganda yayınlarıyla İstanbul'daki halkoyunu elde etmeyi düşünüyorlardı. Bu propagandanın esasını, imparatorluğun siyasi kaderinin Fazıl Paşa'nın mektubunda açıkladığı ıslahatın gerçekleşmesine bağlı olduğu ve Avrupanın ancak bu suretle Osmanlı Devletini Avrupa topluluğu içinde bir unsur olarak kabul edebileceği teşkil etmekte idi. Namık Kemal İstanbulda babasına ve bazı dostlarına yazdığı mektuplarda bu

propagandanın amacına ulaşacağını ve yakında İstanbul'da büyük değişiklikler olacağını belirtmektedir³¹.

Namık Kemal bu suretle Avrupa kamuoyu baskısı altında Fazıl Paşa'nın sadrazamlığa geleceğine de inanmaktadır³².

Hemen hepsinin elleri kılıç ve tüfek gibi silahtan ziyade kalem tutan bu gençler Âli ve Fuad Paşa iktidarını devirmek amacını gerçekleştirmek için tek silahları olan kalemlerini kullanacaklar, mücadeleleri silahla değil kalemle olacaktır. Uzak ve yabancı bir ülkede bunu nasıl gerçekleştireceklerdi?

Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerine tahsis ettiği büyükçe bir para ile (250 bin altın frank)³³ kuracakları gazetenin bu amacı sağlayacağına gerçekten inanıyorlar mı idi? Gerçi o sırada Avrupa devletleri Osmanlı Hükümetine verdikleri muhtıralarla 1856 Islahat Fermanının bilhassa azınlıklar hakkındaki hükümlerinin yerine getirilmesi konusunda hükümeti sıkı bir baskı altına almış bulunuyorlardı. Böyle bir ortamda çıkaracakları gazetede yayınlanacak yazılar Avrupa kamuoyunda Mustafa Fazıl Paşa için olumlu bir destek sağlayacaktı. Bu destek sayesinde de Paşanın Osmanlı Vezir-i âzâmı olması mümkün görülmüyordu. Nitekim Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde Paşa ile anlaşması ve İstanbul'a döndükten sonra da 1867 de parlamenter sisteme çok önemli bir adım sayılan Devlet Şûrasının (Danıştay) kurulması genç yazarların büyük ümitlere kapılmasına sebep olmuştu. Namık Kemal babasına yazdığı mektuplarda bu hususu açıkça belirtiyordu³⁴.

Bu parlak ümitlerle işe koyulan gençler evvela Londra'da Ali Suavi'nin idaresinde Muhbir adında bir gazete çıkarmaya başladılar. 31 Ağustos 1867. Fakat asıl yayın organları olacak gazetenin kuruluş hazırlıklarına da girişirler. Paşa tarafından bu işe tahsis olunan para ihtiyacı karşılayacak miktardadır. Ancak bu parlak ümitler, fazla iyimser düşünceler kısa bir zaman içinde sararmaya ve ümitsizliğe dönüşmeye başlayacaktır.

Kendilerine "Yeni Osmanlılar" adını yakıştıran bu gençlerin meydana getirdiği topluluğun yukarıda değindiğimiz gibi belirli

³¹ F. Abdullah Tansel : Namık Kemal'in hususi mektupları I. Sayfa 112 ve sonra

³² Prof. F. Akün : Namık Kemal'in mektupları. s. 153

³³ M. Cemal Kuntay : Namık Kemal I. s. 565

³⁴ a. g. e. s. 450

bir amacı bulunmadığı gibi bir hukuki statülerinin bulunduğu da bugüne kadar kesinlikle tesbit edilmiş değildir. Bu konuda bazı kitaplarda altı maddelik bir programdan bahsedilirse de bu, kuruluşun yayın organı olan Hürriyet Gazetesinde yayımlanan yazılardan çıkarılmış bir hüküm olmaktan öteye bir değer taşımamaktadır³⁵. Bazı yabancı yazarlar tarafından (Roderic H. Davison ve Adam Lewack ile Schweiger - Lerchenfeld gibi) topluluğun nizamnamesini tesbit etmek maksadiyle Mustafa Fazıl Paşa'nın başkanlığında 1867 Ağustosunda Baden - Baden'de bir toplantı yapıldığından, bu hususta bazı kararlar alındığından, hatta bu konuda bir taslak hazırlandığından bahsolunmakta ise de bunu tevsik edecek belgenin bulunduğu Varşova Milli Kütüphanesinin II. Dünya Savaşında şehrin Almanlar tarafından bombardumanı esnasında çıkan yangında yandığı³⁶ yolundaki iddiaların gerçekte ne derece bağdaştığı düşünmeye değer³⁷.

Bununla beraber R. H. Davison'ın Yeni Osmanlıların Avrupadaki faaliyetleri ve bu arada meydana getirdikleri kuruluş hakkında bizim literatürümüzde raslanmayan, daha ziyade yabancı kaynaklara atfen ileri sürdüğü hususlar dikkat çekici ve üzerinde durmayı gerektirecek önemdedir³⁸. Davinson'ın bu iddiası, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa'nın aralarında Polonyalı ve Macar ihtilalcilerinin de bulunduğu 1867 yılının Ağustos sonlarında Baden-Baden'de yaptıkları bir toplantıda Yeni Osmanlıların nizamnamesinin hazırlandığı ve imza edildiği, bunun bir nushasının II. Dünya Savaşı sırasında bombardumanlarda yanan Varşova Millet Kütüphanesinde bulunduğunu söyleyen Adam Levack'ın Lehçe yazılmış bir eserinde açıklanan nizamnamenin iki maddesine dayanmaktadır³⁹.

Yerli kaynaklarda pek bahsedilmeyen bu Baden - Baden kararlarından Ali Suavinin Ulum Gazetesinde daha değişik bir şekilde

³⁵ Prof. E. Z. Karal : Osmanlı Tarihi. C. VII. Yusuf Akçuradan naklen.

³⁶ "...anahtarı nerede suya düştü, su nerede, inek içti..." diye çocukların söyledikleri bir tekerleme gibi.

³⁷ F. Akün : a. g. e. Sayfa : 127 ve müteakıp.

³⁸ Roderic H. Davison : Reform in the Ottoman Empire 1856-1876. Princeton 1963.

³⁹ Adam Lewak : Dzije emiracji polskej w Tucji (1831-1878) Warszawa 1935, Prof. Faruk Akün : Namık Kemal'in mektupları s.: 131

bahsedilmekte ve Davison'un adıgeçen toplantıda bulunduğunu ileri sürdüğü Avusturyalı Sosyalist Dr. Simon Deutsch'ın da adı geçmektedir⁴⁰. Namık Kemal'in babasına buradan yazdığı bir mektupta bu şehirde bulunduğunu görmekte isek de toplantının maksat ve amacı hakkında bir kayda raslanmamaktadır⁴¹.

Baden - Baden toplantısına hiç değinmeyen Ebüzziya Tevfik Yeni Osmanlıların Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'nın Champs Elysées'deki konağında 10 Ağustosta Paşanın başkanlığında yaptıkları bir toplantıdan bahisle burada Yeni Osmanlıların nasıl hareket edeceklerinin kararlaştırıldığını söylemekle yetinir⁴².

Yeni Osmanlılar adı verilen gruptan hiç olmazsa Namık Kemal'in Baden - Baden'e gittiği oradan babasına yazdığı mektuplarla kesinlik kazanmakta ise de onun ve diğerlerinin burada bulunmasının Roderic H. Davison'un ileri sürdüğü gibi "bir takım Polonyalı ve Macar ihtilalcileri tarafından hazırlanan ve gereğinde kan dökmeyi bile göze alan bir nizamnamenin hazırlanması için olduğunu" söylemek kanaatimizce hiç olmazsa şimdilik mümkün değildir. Zira Yeni Osmanlıların İstanbul'dan 17 Mayıs'ta Avrupaya gittikleri düşünülür ve bu seyahatin akabinde Padişah Sultan Abdülazizin Fransa seyahati dolayısıyla daha Parise yerleşme imkânı bulmadan Fransa Hükümetinin, padişahın güvenliği dolayısıyla, kendilerini Fransadan çıkarmasından toplantının yapıldığı bildirilen 30 Ağustos 1867 gününe kadar Polonyalı ve Macar ihtilalcileriyle temas kurup müşterek bir gaye etrafında birleşerek bu amaçla bir tüzük hazırlamaları ve bunu Baden - Badende imza etmeleri biraz fazla hayalci bir görüş olur. Nerede kaldı ki bir takım kanlı eylemleri de öngören bir ifade taşıdığı anlaşılan bu nizamname hükümleri⁴³ kaleminden başka silah kullanmayı bilmeyen Türk jönlerinin prensiplerine de aykırı düşmektedir⁴⁴. İslâmi şeriat hükümlerine bağlılıklarını, ilerici fikirlerine ters düşmesine rağmen her vesile ile savunmaktan geri kalmayan Namık Kemal ve diğerlerinin islâmın "Ülümre itaat"

⁴⁰ Ulum Gazetesi. Fazılıye adlı makale. Akün : Mektuplar. s. 130

⁴¹ F. A. Tansel: Namık Kemal'in hususî mektupları I. s. 115-116.

⁴² Ebüzziya Tevfik : Yeni Osmanlılar Tarihi. Sadeleştirilmiş basım I, s. 158

⁴³ Schweiger-Lerchenfeld : Serai und Hoh phorte. Wien 1879. den naklen : F. Akün Mektupları s. 128.

⁴⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bak. Akün : Namık Kemal'in mektupları. s.: 127-144.

ilkesine karşı çıkmalarını düşünmek biraz zordur. Nitekim 1868 yılı Eylülünde İstanbulda Sultan Abdülazize karşı hazırlandığı iddia olunan suikast teşebbüsü ile Yeni Osmanlıların da alakası bulunduğu hakkında bazı Avrupa gazetelerindeki havadis dolayısıyla Ziya Paşanın, La Libertée Gazetesinde yayınlanan makalesinde bunu şiddetle red ederken Yeni Osmanlıların prensipleri arasında şiddet ve katl'in asla bahis konusu olamayacağını belirtmesi de bunu doğrulamaktadır⁴⁵.

Mısırlı paşa ile Namık Kemal'in 1867 Ağustosunda Baden-Badende buldukları Namık Kemal'in İstanbula gönderdiği mektuplarla sabit olduğuna göre bu toplantının Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinde kendisiyle görüşerek aff-ı şahaneye mazhar olan Mustafa Fazıl Paşanın Sultanı İstanbula uğurlama maksadiyle Peşteye kadar gittiği sırada, bundan sonra takipedeceği hareket ve Avrupaya çağırdığı jönlerin geleceğine ait durumu tesbit için yapılmış bir toplantı olduğunu söylemek daha doğru olsa gerektir. Nitekim Namık Kemal'in Baden - Badenden babasına yazdığı Ağustos 1867 tarihli olduğu, anlattığı olaylardan anlaşılabilir bir mektubu bunu doğrulamaktadır⁴⁶. Yine Namık Kemal'in bu toplantıdan önce İstanbula gönderdiği mektuplardan, paşanın padişahla barışarak İstanbuldaki rakipleriyle mücadele için Avrupaya çağırdığı Yeni Osmanlıları terkececeği endişesinin, jönlerin zihinlerine girdiği sezilmektedir⁴⁷.

Bütün bunlar dikkate alındığı takdirde Baden-Badende yapılan toplantının R. H. Davison'ın ileri sürdüğü gibi, ihtilalci bir espri taşıdığı anlaşılabilir Yeni Osmanlılar Nizamnamesinin hazırlanması için yapıldığı ihtimalinden ziyade Paşanın İstanbula dönmesi kararı üzerine jönlerin durumunun ve geleceğinin bir karara bağlanması maksadiyle yapılmış olabileceğini düşünmek daha uygun görünmektedir.

Baden - Baden Toplantısını Yeni Osmanlıların tüzüğünün hazırlandığı bir toplantı şeklinde kabul eden R. H. Davison'ın kaynaklandığı anlaşılabilir Avusturyalı sosyalist yazar Schweiger - Lerchenfeld ve Polonyalı Adam Lewack'ın bu konuda verdikleri bilgilerin, devrin diğer Avrupaya (özellikle İngiliz ve Fransız gazeteleri) gazetelerinin

⁴⁵ Prof. Kaya Bilgegil : Yeni Osmanlılar I. s.: 417

⁴⁶ Akün : Namık Kemal'in mektupları. s. 141.

⁴⁷ F. A. Tansel a. g. e. I. s.: 111-113. XXIV numaralı mektup.

günlük havadisleri olduğu düşünülür ve gazete haberlerinin bir çoğunun ise doğruluk derecesi araştırılmayan kulaktan kapma ve yakıştırma havadislerden olduğu dikkate alınırsa iddianın ne derece doğru olabileceği daha kolaylıkla anlaşılır.

Ali Suavi'nin Ulûm gazetesinde Baden - Baden toplantısı hakkındaki Fazılıyye adlı yazısı, Yeni Osmanlılar arasındaki anlaşmazlıkların iyice su yüzüne çıktığı bir sırada, onları böyle çirkin bir töhmetle suçlamak için yabancı gazetelerde bu konudaki haberlere dayanmış olabileceği gibi Kâni Paşazade Rifat Bey'in Yeni Osmanlıların tutumunu yeren "Hakikat-i Hal der def-i ihtiyal" risalesinde onları Leh komitecilerine benzetmesi de, risalenin amacı olan bu kuruluşu ve onun mensuplarını kamuoyunda küçük düşmek maksadından ileri geldiği düşünülebilir.

Bütün bunlar dikkate alınırsa, hiç olmazsa gerçek belgeler ortaya konuncaya yani aksi kesinlikle sabit oluncaya kadar Baden - Baden görüşmesini yukarıda izah ettiğimiz şekilde kabul etmenin gerçeğe daha uygun olduğu inancındayız.

Prens Mustafa Fazıl Paşa Sultan Abdülazizin Avrupa seyahatinden dönmesinden bir süre sonra İstanbul'a gitmiştir. (12 veya 14 Eylül 1867) Ancak Parise çağırılmış olduğu gençlerin geçimi ve yayınlanmasını kararlaştırdıkları Hürriyet Gazetesini çıkarabilmeleri için gerekli parayı da onların emrine vermiştir⁴⁸. Baden - Baden toplantısında alındığı anlaşılan bu kararlar, paşanın İstanbul'a anlaşmasından doğan şüphe ve endişelerin giderilmesi sağlanmıştır. Namık Kemal'in babasına ve İstanbul'daki bazı dostlarına yazdığı mektuplarda bunu açıkça görmek mümkündür⁴⁹.

Görüldüğü gibi Paşa ikili oynamaktadır. Padişahla anlaşarak İstanbul'a gidiyor; fakat elindeki kozu da şimdilik bırakmıyor. Bu sırada İstanbul'daki siyasi atmosfer de Paşanın lehinde gelişmektedir. Âli ve Fuad Paşalar Prens'in rakibi Hidiv İsmail Paşa aleyhine dönmüşlerdir. Prens Fazıl bundan faydalanmayı düşünürse de Paris'teki yararını da şimdilik ihmal etmez.

Gençler, hazırlıklarını tamamladıkları ve yayımına büyük önem verdikleri Hürriyet Gazetesinin ilk sayısını 29 Haziran 1868 de çıkarırlar. Gazete, İstanbul Hükümeti aleyhinde sert, acı ve çok kerre ger-

⁴⁸ M. C. Kuntay : Namık Kemal I. Sayfa : 565

⁴⁹ F. A. Tansel : Mektuplar I. Sayfa : 116

çek dışına çıkan mübalağalarla dolu yazılarıyla 63. sayıya kadar Ziya Paşa ve Namık Kemal'in imzalarıyla 6 Eylül 1869 tarihine kadar devam eder. Bu tarihten itibaren Namık Kemal'in gazeteden ayrılması ile Ziya Paşa'nın idaresinde çok daha sert ve mübalağalı tenkit yazıları 1870-1871 Alman - Fransız savaşına kadar sürer.

Ancak, gazetenin yayınlanmasından kısa bir süre sonra topluluk arasında temelde kuvvetli birleştirici bir bağ olmadığından, evvela gevşemeler sonra da kopmalar başlamıştır. Namık Kemal babasına yazdığı 27 Aralık (1869?) tarihli mektubunda "güvenilecek adam yok" diye bu durumu belirtir⁵⁰.

İstanbul'daki Meslek kuruluşunun başı olan Mehmet Bey gruptan ilk ayrılan olmuştur. Fikir adamı olmaktan ziyade eylem adamı olan Mehmet Bey Yeni Osmanlıları amaçları bakımından çok pasif bulmaktadır. Mehmet Bey daha Hürriyet gazetesi yayına başlamadan evvel Sultan Abdülazize bir suikast teşebbüsü maksadiyle İstanbul'a gittiğini, İsviçrede Hüseyin Vasfi Paşa ile beraber yayınladıkları İnkılâp gazetesindeki "Keşf el-zamir" adlı makalesinde anlatmaktadır⁵¹. Hürriyet Gazetesinin yayınlanmasından evvel Londra'da Muhbir Gazetesini çıkartmakta olan Ali Suavi daha o sırada kendilerinden kopmuştur. Hürriyetin yayınlanmasından bir süre sonra Kâni Paşazade Rifat Bey de büyük bir gürültü ile gruptan ayrılmıştır. Ayrılmanın gürültüsü Rifat Bey'in yayınladığı "Hakikat-i hal der def'i ihtiyal = hileyi bozmak için gerçeği açıklamak" adlı eserden dolayıdır. Bu broşürde Namık Kemal dışındaki bütün Yeni Osmanlıların aleyhinde bulunmakta, bunların şahsi endişe ve çıkarları için bu işe giriştikleri teker teker açıklanmaktadır⁵². Rifat Bey'i çok sevdiği bilinen Namık Kemal bu durumu babasına yazdığı bir mektupta "Biçare Rifat, Mehmet Ali Paşa'ya (Abdülmecid'in kız kardeşi Adile Sultanın kocası, sadrazam ve bahriye nazırı) damad olmak ümidiyle Dar-ı Şuraya memur oldu (Adile Sultanın kızı Hayriye Hanımla nikahlanmak için Ferik "Korgeneral" rütbesi ile Dar-ı Şura-i Askeri "Yüksek Askeri Şura" üyesi yapılmıştı) aramıza katılma kararını Paris elçiliği maiyet memuru olduğu zaman vermişti. Prese (M. Fazıl Paşa) damad olmak için Şura-i Ümmet

⁵⁰ M. C. Kuntay : Namık Kemal I. s. 562

⁵¹ Prof. Kaya Bilgegil : a. g. e. Sayfa : 436

⁵² Ebüzziya Tevfik : Yeni Osmanlılar tarihi. I. Sayfa : 275-278

(Parlamento) isteyen Yeni Osmanlılardan ayrılarak hükümetin k..na sokuldu” demektedir⁵³.

Yeni Osmanlılar adı altında toplanmış olan gençlerin kısa bir süre sonra dağılmaya başlaması aslında şaşılacak ve yadırganacak bir olay değildi. Çünkü kendilerini birleştiren içten inandıkları müş-terek bir amaç yoktu. Daha çok kişisel sebeplerle o günkü hükümete, özellikle hükümetin başı olan Âli Paşa’ya duyulan düşmanlığın, çeşitli sebeplerle azalması veya yok olması bir araya gelen bu kişileri de tekrar ayrılığa götürmüştü.

Şahsi çıkarları için bu gençlerin Avrupaya kaçmalarını ve orada geçimlerini sağlayan Mısırlı Prens, amacının İstanbul hükümeti ile anlaşmak suretiyle gerçekleşmekte olduğunu görünce onları bir anda terketmekten çekinmemiştir. Ziya Paşa, Prens’in kendilerini nasıl aldattığını ve kendilerinin ona nasıl kandıklarını anlatmak için :

Çekip bizi götürdüler şütür gibi katar ile
İşin neticesi budur, şu öndeki humar ile⁵⁴

beytini ihtiva eden meşhur “Kaside-i Raiye”yi yazmıştır.

Grupun son halkasının kopması, yani Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın da birbirinden ayrılması Yeni Osmanlıların da sonu olmuştur. Namık Kemal, Fazıl Paşanın özel sekreteri Sakakini aracılığı ile, gazetenin yayınlanmasına bir müddet ara verilmesini bildiren direktifi üzerine Hürriyet Gazetesinin 64. sayısından itibaren yazarlığından ayrılmış (6 Eylül 1869) bir müddet Viyana’da Osmanlı elçisi olan Halil Şerif Paşa’nın yanında kaldıktan sonra Âli Paşa’nın izni ile 24 Kasım 1870 de İstanbul’a dönmüştür.

Yeni Osmanlılar topluluğunun Avrupada lideri sayılan Ziya Paşa’nın bundan sonraki tutum ve davranışı, Yeni Osmanlılar topluluğunun bir araya gelmesinin gerçek anlamını daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Mustafa Fazıl Paşa’nın Âli Paşa ile anlaşarak Yeni Osmanlıları terketmesinden sonra kardeşi Hidiv İsmail Paşa, kendi şahsi emelleri için faaliyete devam etmelerini sağlamak maksadiyle sekreteri Felatun

⁵³ M. C. Kuntay : a. g. e. Sayfa : 567

⁵⁴ Burada Fazıl Paşa deve kervanı önünde giden bir eşek, kendileri de o eşeğin arkasından giden bir deve kervanına benzetilmiştir.

Paşa vasıtası ile Ziya Paşaya başvurmuştur. Namık Kemal bu teklifi çok bayağı bulmasına rağmen Ziya Paşa'nın Bab-ı Âli ile bu şekilde mücadeleye devam için teklifi kabul etmesi üzerine gazeteden ayrılmış ve bir müddet sonra da Hürriyet gazetesi ile hiçbir ilişkisinin bulunmadığını gazete ile ilân etmiştir.

Ziya Paşa Londra'da bir müddet daha hürriyeti çıkarmaya devam etmiş ise de (84. sayıya kadar) Ali Suavi'nin "Âli Paşa'nın muhakemesi" adlı yazısını Hürriyet gazetesinde yayınlaması üzerine, muhtemelen Âli Paşa'nın Londra'daki Osmanlı elçisi Muzürüs Paşa aracılığı ile yaptığı müdahale üzerine, İntgilere Hükümetinin kendi kanunlarına aykırı olduğu mülahazasıyla gazetenin yayınının yasaklanmasına ve Ziya Bey'i mahkemeye vermesine sebep olduğundan Ziya Bey gazetenin 88. sayısından itibaren gazeteyi kapatmış ve avukatının tavsiyesi üzerine İsviçre'ye kaçmıştır. Burada vefakâr dostu ve aşçısı Kasap Arif'in el yazısı ile taş basması (litografya) olarak Hidiv İsmail Paşa lehindeki yazılarla 100. sayıya kadar yayına devam ettiyse de başarılı olamadığından kapatmış ve Âli Paşa'nın ölümünden sonra sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa tarafından çıkarılan genel siyasi afdan faydalanarak 1871 de İstanbul'a dönmüştür.

Başlangıçta Yeni Osmanlılarla kısa bir süre beraber çalışmış olan İstanbul'daki "Meslek" kuruluşunun başı sayılan Mehmet Bey bir müddet sonra onlardan ayrılmış, 1870 Alman - Fransız Savaşından sonra bir süre Hüseyin Vasfi Paşa ile İsviçre'de "İnkılâp" adında ihtilalci fikirleri savunan bir gazete çıkarmış ve amcası Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığı sırasında mahkûmiyeti affedilerek İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'dan kendisi ile beraber Avrupaya kaçmış olan ve hükümetçe haklarında gıyabi mahkûmiyet kararı bulunan Reşat ve Nuri Bey'ler ise siyasi mahkûmlar hakkındaki af kararnamesinden faydalanarak memlekete dönmüşlerdi.

Görüldüğü gibi Yeni Osmanlılar adı verilen topluluğu meydana getiren yazarlar Avrupada 3,5 sene kadar devam eden faaliyetleriyle "ne bir siyasi veya sosyal parti olabilmişler ve ne de aralarında görüş birliği sağlayabilmişlerdir". Umdukları ve bekledikleri sonuçlardan hiç birisine ulaşmadan, tıpkı bir araya gelişlerindeki tesadüfler gibi yine öyle raslantılarla dağılıp gitmişlerdir.

Bununla beraber Őu hususu belirtmek gerekir ki Yeni Osmanlılar ne olduğunu kendilerinin de pek bilemedikleri isteklerine belki kavuŐamadılar; amma Avrupada buldukları ve yurda d6nd6kten sonra s6rd6rd6kleri yazı hayatlarıyla T6rk toplumunda etkileri uzun yıllar devam eden siyasi ve sosyal bir geliŐmenin 6nderleri olarak gerÇek yerlerini almıŐlardır. 1876 anayasası ve 1908 ikinci meşrutiyet olayı onların yarattığı ve beslediği yeni fikirlerin bir sonucu olduğu, hiÇbir Ő6pheye yer vermiyecek kadar kesindir.